

ЎСПИРИНЛАР ДУНЁҚАРАШИГА САЛБИЙ ТАЪСИР ЭТАДИГАН АХБОРОТЛАРНИНГ ИЖТИМОЙ–ПСИХОЛОГИК МЕХАНИЗМЛАРИ ВА ОҚИБАТЛАРИ

Ж.Облокулов

Тошкент Кимё халқаро университети.

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақола ўспиринлар дунёқарашига салбий таъсир этадиган ахборотларнинг ижтимоий–психологик механизмлари, оқибатлари, йўналганлиги ва моҳияти масалалари хусусида мулоҳазалар юритилган.

Калит сўзлар: ахборот, глобаллашув, интернет, ўспирин, тўлқин, ҳимоя механизми, ҳаётий стратегия, ижтимоийлашув, ўзини-ўзи англаш.

Инсониятнинг кўп минг йиллик тажрибаси шундан далолат берадики, дунёдаги зўравон ва тажовузкор кучлар, кўпинча турли ниқоблар, жозибали шиор ва ғоялар пардаси остида ўз манфаатлари йўлида бошқа давлатларга ғоявий, сиёсий, иқтисодий ва маънавий босим ўтказишга интилаётганликлари сир эмас. Бундай кучларнинг ихтиёрида жуда катта моддий, молиявий ресурслар ва имкониятлар мавжуд бўлиб, уларнинг пухта ўйланган, узоқ ва давомли ёвуз мақсадларига “астойдил” хизмат қилиб келмоқда. Айниқса, ғоявий психологик уруш кўринишидаги таъсирлар орқали, ёшлар онгига ва маънавиятига йўналган таҳдидларнинг интернет ва бошқа ахборот воситалари ёрдамида ёшлар ҳаётига кириб, уларнинг тарбиясига салбий таъсир этаётганлиги, уларнинг мақсад - интилишларида, йўналганлигида, дунёқарашида, тафаккури ва шуурида салбий ўзгаришлар кузатилаётганлиги ота – оналар, ўқитувчилар ва кенг жамоатчиликни жиддий ташвишлантирмоқда.

Мустақил Ўзбекистоннинг ҳозирги тараққиёт босқичида ёшларни маънавий етук ва ҳар томонлама баркамол қилиб тарбиялашда ёвуз ниятли ахборот тажовузларидан ҳимоя қилиш ва улардан доимо огоҳ бўлиш ҳозирги куннинг долзарб муаммоларидан бирига айланди. Малакатимиз ҳаётида юз бераётган ижтимоий, иқтисодий, сиёсий ва маънавий соҳалардаги туб ўзгаришлар кўп жиҳатдан ёшларни ҳар томонлама баркамол шахс бўлиб шаклланиши учун зарур барча шарт-шароитларни яратишга йўналган давлат сиёсатидаги устувор вазифалар сифатида қаралмоқда. 2017 йил 20 апрелдаги ПҚ-2909-сонли “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора тадбирлари тўғрисида”ги Қарорида “Олий

таълимнинг маънавий-ахлоқий мазмунини ошириш, талаба-ёшларга мустақиллик ғояларига, юксак маънавият ва инсонийликнинг миллий анъаналарига содиқлик руҳини чуқур сингдириш, уларда ёт ғоя ва мафқураларга нисбатан иммунитет ва танқидий тафаккурни мустаҳкамлаш бўйича кенг кўламли маърифий ва тарбиявий ишларни олиб бориш зарур” лиги алоҳида таъкидлаб ўтилгани фикримиз далилидир.

Ижтимоий – гуманитар фан соҳаларининг вакиллари билан бир қаторда психолог олимлар ҳам ер юзида мавжуд бўлган ана шундай ёвуз кучларнинг таъсирида шаклланиши мумкин бўлган муаммоларнинг олдини олиш, уларни бартараф этиш учун зарур бўлган миллий – маданий ва тарбиявий – психологик механизмларни яратишни устувор вазифалар сифатида қарайдилар. Бундай зарурият эса психология соҳасида илмий билиш усулларида самарали фойдаланган ҳолда ўспиринлар психодиагностикаси ва психокоррекцияси борасида муҳим тадқиқотлар олиб бориш лозимлигини кўрсатади.

Ахборот тушунчаси бугунги кунда глобал моҳият касб этиб, у инсон тафаккурига турли йўналишларда таъсир ўтказувчи, яхлит инсоният ҳаётини, унинг тақдирини, у ёки бу томонга буриб юборувчи, гоҳ салбий, гоҳ ижобий таъсир этувчи қудратли воситага айланди. Аслини олганда, мазкур атама инсон дунёқарашини ифодалайдиган барча билимлар соҳасида қадимдан мавжуд. Ҳозирги вақтда компьютерлаштирилган дунё, яъни ахборотлаштирилган глобал тизимнинг вужудга келиши миллатлар, халқлар ва бутун инсоният тақдирини бир-бирига боғлаб қўйди. Ахборот олиш, уни қайта ишлаш, сақлаш ва тарқатиш технологиясининг тасаввур қилиб бўлмайдиган даражадаги тараққиёти бутун инсоният учун жиддий ташвишлар туғдирмоқда.

Ушбу огоҳлик ижтимоий – гуманитар фан соҳалари вакиллари билан бир қаторда психолог олимларни ҳам ер юзида мавжуд бўлган ана шундай ёвуз кучларнинг таъсиридан ёшларимизни онги-шуурида шаклланиши мумкин бўлган муаммоларнинг олдини олиш, уларни бартараф этиш учун зарур бўлган ижтимоий – маданий ва тарбиявий – психологик механизмларни яратишга йўналган устувор вазифаларни амалга оширишни белгилаб қўймоқда. Бу ўз-ўзидан ахборот глобаллашуви жараёнида ўспиринлар дунёқарашидagi салбий ўзгаришларни замонавий психодиагностик усуллар билан ўрганиб, психокоррекция ҳамда психопрофилактик воситалар ёрдамида олдини олиш ва тузатиш билан боғлиқ кенг миқийёсли тарбиявий тизимни яратишни тақозо этади.

Ўспиринлар дунёқарашидa салбий ўзгаришлар юзага келишининг муҳим омиллари ўрганилганда, улар онги ва дунёқарашини белгилайдиган билимлари, уларда қарор топган интеллектуал тараққиёт даражалари ҳар доим ҳам тўғри илмий-методологик йўналишга мос келавермаслиги аниқланди.

Ўзбек миллий-маданий муҳитида шаклланаётган ўспирин ёшлар, уларнинг ота-оналари, ижтимоий фан соҳа ўқитувчиларида ўспиринларда ёт ғоялар таъсирига берилувчанликнинг асосий сабабларини аниқлаш мақсадида тадқиқот ишлари олиб борилди. Ўтказилган анкета сўров натижаларига кўра, унинг етарлича тарбияланмаганлиги, унда тарбиявий бўшлиқнинг мавжудлиги, унинг тақдири учун ота-оналарнинг эътиборсизлиги (тарбияда лоқайдлик, бепарволик, назоратнинг йўқлиги), ўспиринга иқтисодий етишмовчиликнинг таъсири, ўспирин ёт ғояларининг психологик таъсир кучига (манупуляцияга) алданиб, ҳаётда ўз ўрнини топишга уриниши унинг ёт ғоялар таъсирига берилувчанлигининг энг таъсирчан манбаи деб ҳисоблайдилар.

Ўспиринларда ёт ғояларга берилувчанликнинг юзага келишида унинг маънавиятининг бўшлиги натижасида ёт ғояларга ишониш, мазкур шахс иродасининг бўшлиги, тобеликнинг мавжудлиги (иродавий сифатлар яхши шаклланмаганлиги) ҳолатлари ҳам муҳим ўрин тутишини алоҳида қайд этадилар. Мазкур тадқиқот ўспирин ёшларнинг ёт ғоялар таъсирига берилувчанлигининг муҳим омилларини аниқлашга йўналган бўлиб, ушбу йўналишда олиб борилиши зарур бўлган тарбиявий-психологик дастурлар ва шарт-шароитларни яратиш истиқболларини белгилашга ёрдам беради.

Бироқ тадқиқотимиз давомида аниқланган ўспиринларнинг шахс сифатлари, хусусиятлари, тарбияланганлик даражалари, йўналганлиги ва дунёқараши ҳамда уларнинг шаклланишига таъсир этган миллий-маданий ва тарбиявий шарт-шароитлар билан боғлиқ кўрсаткичларни мамлакатимизнинг ҳозирги тараққиёт босқичи учун ёшларни ҳар томонлама баркамол тарбиялашда, хусусан, реслондентларнинг камол топиши, касб-кор эгаллаши, халқига, ватанига муносиб фарзанд сифатида шаклланиб, шиддат билан ўзгариб бораётган жамият тараққиётида ўрин топиб, уйғун фаолият кўрсатишлари учун тўла тўқис жавоб беради, деб баҳолаб бўлмайди.

Ана шу нуқтаи назардан ҳозирги давр ўқитувчилари (педагоглар) ёшларни ҳар томонлама баркамол қилиб тарбиялаш учун фалсафий-илмий дунёқарашга эга бўлиши, ахборот глобаллашуви жараёнида психологик хавфсизликни таъминлаш мақсадида замонавий таҳдидларнинг кўринишлари, манбалари, мақсади, хусусиятлари ва йўналганлиги моҳиятини чуқур англаши, шунингдек, миллий-маданий қадриятлар ва тарбиявий- психологик соҳадаги билимлари, малака ва маҳоратлари билан юксак қиёфада намоён бўлишларини тақозо этади.

Бунинг учун, биринчи галда ўспириннинг ўқиши (юқори синфлар) ва касб эгаллаши жараёнида педагог билан ҳамкорлигининг энг муҳим жиҳатлари-ўзаро эмоционал яқинликни таъминловчи психологик тасаввур ва кутилмаларнинг мос келиши,

муомала маданияти ва меъёрлари, шахслараро муносабатдаги мавқеини билиш, шахснинг киришимлилиги, шахслараро муносабатлар жараёнидаги шахсий позициялари (барқарор йўналганлиги), етакчи мотив, эътиқод ва дунёқараш, шахснинг барқарор сифат ва хусусиятлари таҳлил этилди.

Иккинчи галдаги вазифа, тадқиқотимиз таҳлилларига асосланиб, юқоридаги натижаларни умумлаштирган ҳолда ўқиш ва касб эгаллаш фаолиятида ўқитувчи билан ўспирин ҳамкорлигининг асосий босқичлари яъни кўриниш босқичлари ва уларнинг характерли жиҳатлари хусусида тўхталиб ўтишдан иборат. Тадқиқотимиз натижалари ҳамда шахслараро муносабатнинг белгиловчи коммуникатив оралиқ даражаларидан шу нарса маълум бўлдики, ҳамкорликдаги фаолият бир неча поғонали (босқичли) бўлиб, ёш даври хусусиятларига, шахснинг барқарор сифат ва хислатларига, камолоти ва хулқ-атвор шаклларига, ҳиссий яқинлик даражаси ҳамда жамоада қарор топган психологик муҳитга узвий боғлиқ ҳолда ривожланиши кузатилди. Ана шундай қонуниятларни эътиборга олиб, биз улар билан ҳамкорликка асосланган ўқув-тарбиявий жараёни куйидаги босқичларга ажратиш мақсадга мувофиқдир.

Хулоса қилиб шуни айтишимиз мумкинки, биз ўзимизнинг ахборот фазомизни турли хил ички ва ташқи маънавий – мафкуравий таҳдидлардан асрашимиз учун ёшларимиз онги ва маънавиятида миллий-мафкуравий иммунитетни шаклланишига шароит яратишимиз ва уларда миллий – маънавий кадриятларга садоқат руҳини тарбиялашимиз, билим доираси ва илмий дунёқарашини кенгайтиришимиз зарур бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. М.:Мысль, 1991. С. 125-156.
2. Ф.Мўминов, Ш.Баротов ва бошқалар. Очик ахборот тизимларида ахборот-психологик хавфсизлик. Тошкент. 2019
3. Белл. Д. Грядущее постиндустриальное общество: опыт социального прогнозирования. М.,1999.С.2
4. Болотова А.К. Разветие самосознания личности: временной аспект. Вопросы психологии, №2, 2006, ст. 116-125.
5. Ениколопов С.Н. Мкртычян А.А. Психологические последствия терроризма. Вопросы психологии, №3, 2008, ст. 71-80.
6. Информационно-психологическая и психотранная война. Хрестоматия под.ред. Е. А. Тараса Минск “Харвест” 2003. -432с.